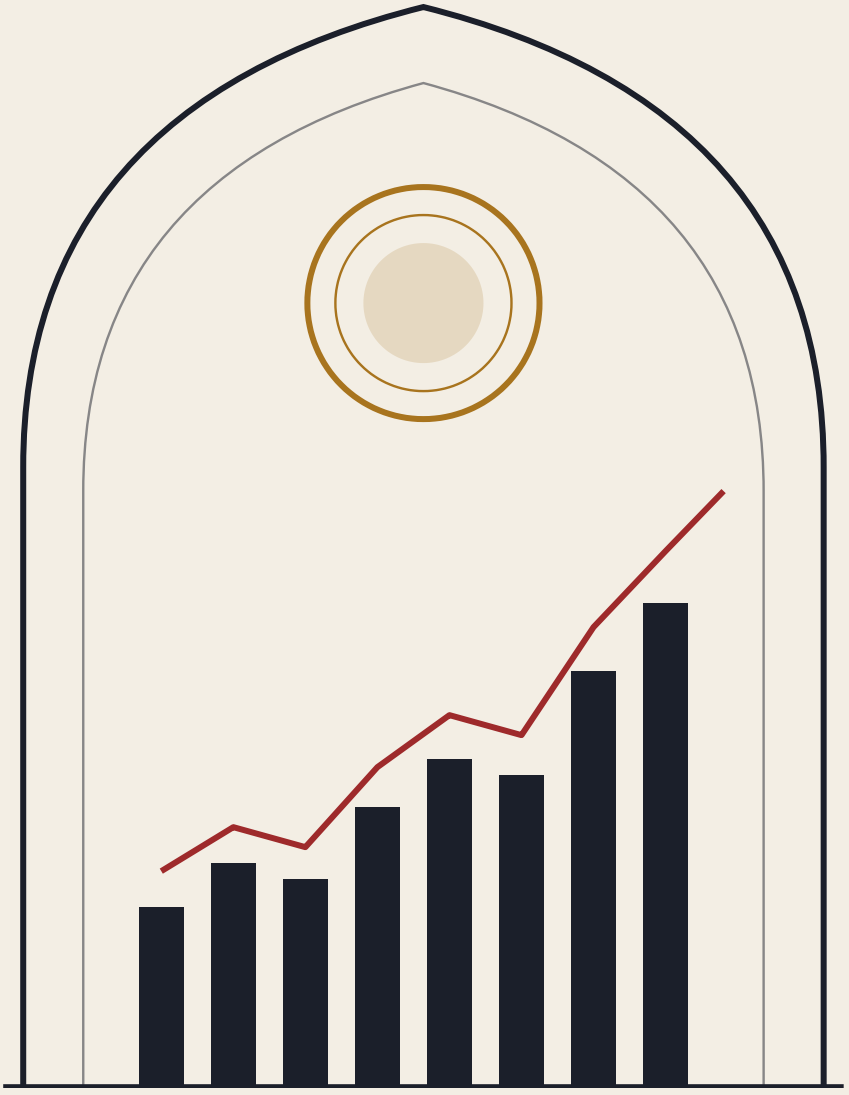
ET FILOSOFISK ESSAY

Fader vår,

du som er i markedet …

Er det skyld eller gjeld vi ber om å bli fri fra?

Håkon Meidel Andersen, filosof, teknolog og forfatter

Operativsystemet under fortellingen · RRP-FIL-26-002-D · www.rhythmos.eu

Fader vår, du som er i markedet …

Operativsystemet under fortellingen – et filosofisk essay

Håkon Meidel Andersen, filosof, teknolog og forfatter

Cellene som ikke stemmer

Du blir fortalt at du lever i et demokrati, at stemmen din former fremtiden, og at verden styres av folket, for folket. Men se på din egen kropp et øyeblikk. Ikke én eneste av cellene dine stemte over hva du skulle ha til frokost. Ikke én av dem vet hva du tenker på akkurat nå. Hver og en gjør bare jobben sin, innenfor et system som er langt større enn de selv kan fatte.

Men du er ikke en celle, eller er du det?

Hva om et samfunn fungerer på nøyaktig samme måte? Hva om kreftene som former livet ditt, ikke tenker i valgperioder, men i generasjoner? Dette essayet handler om operativsystemet som ligger under hele fortellingen, og om hvordan vi kan begynne å få øye på det.

Hva valg endrer

La oss først være rettferdige: Å stemme har betydning. Valg gjør det mulig å skifte ut regjeringer fredelig, noe mesteparten av menneskehetens historie aldri fikk til. Men legg merke til hva valg faktisk endrer, og hva de ikke endrer. De endrer ansiktene, tonen og slagordene på talerstolen. Hvor ofte rører de maskineriet på undersiden: sentralbankenes mandater, traktatene, handelsreglene, reguleringsorganene, det permanente embetsverket og det finansielle systemet som alt annet hviler på?

Norge har et svar som er verdt å tenke over. To ganger ble folket spurt direkte om nettopp traktatene. I 1972 stemte 53,5 prosent nei til EF. I 1994 stemte 52,2 prosent nei til EU. Begge gangene ble Norge stående utenfor. Likevel ble Norge knyttet til EUs indre marked gjennom EØS-avtalen, undertegnet i 1992 og i kraft fra 1. januar 1994, før det andre neiet. Kravet om en egen folkeavstemning om EØS ble avvist av Stortinget. Hva sier det om hvor bevegelig maskineriet er, når folket kan si nei to ganger og likevel ende med et regelverk de fleste aldri har lest?

Det finnes også en klasse mennesker som beveger seg sømløst mellom disse verdenene: i regjeringsapparatet i et tiår, i en bank eller et konsulentselskap i det neste, deretter inn i en internasjonal institusjon, en stiftelse eller et styre. I USA har tre finansministre siden

midten av 1990-tallet kommet fra den samme investeringsbanken, Goldman Sachs: Robert Rubin under Bill Clinton, Henry Paulson under George W. Bush og Steven Mnuchin under Donald Trump. Begge partier utnevnte dem. Mønsteret besto.

Ingenting av dette krever noen hemmelig konspirasjon. Det er rett og slett det som oppstår når den samme lille kretsen deler de samme skolene, de samme forutsetningene og de samme karriereincentivene. Hvorfor skulle de trenge å samkjøre seg, når de allerede tenker likt? I mellomtiden inviteres allmennheten til å kjempe lidenskapelig om rollebesetningen.

Poenget er altså ikke at stemmen din er verdiløs. Innflytelsen er reell, men begrenset, og spennet av mulige utfall er langt smalere enn det gir inntrykk av. Hvor stor er egentlig forskjellen på å velge hvem som skal styre, og å velge rammene de styrer innenfor? Rammene står sjelden på valg. De fleste legger aldri merke til veggene, simpelthen fordi de aldri har forsøkt å gå gjennom dem. Og dersom det ikke er i valgene de dypeste beslutningene fattes, må vi spørre: Hva er det egentlig som holder hele systemet sammen?

Pengenes religion

Gjennom mesteparten av historien var det religionen som bandt samfunnene sammen. Den fortalte hva som var godt og ondt, hva vi skyldte hverandre, og hva meningen med et liv var. Hvem har den rollen i vår tid? I store deler av den moderne verden er den i stillhet overlatt til pengesystemet. Er penger fortsatt bare et verktøy, eller har de blitt et verdensbilde?

Se hva dette systemet har. Yppersteprester: sentralbanksjefer hvis minste ord studeres som hellige skrifter, der markeder kan flytte milliarder på grunn av ett enkelt adjektiv. Hellige tekster: BNP-tall, balanserapporter og kredittvurderinger. Ritualer: rentemøtene, kvartalstallene, budsjettdagen. Og et løfte om frelse: mer vekst, mer rikdom, høyere status. Alltid mer.

Tanken er ikke ny. Allerede i 1921 skrev den tyske filosofen Walter Benjamin at kapitalismen selv er en religion, en ren kultreligion uten dogmer. Han pekte på tvetydigheten i det tyske ordet *Schuld*, som betyr både skyld og gjeld. På norsk er det samme gamle ordet, *skuld*, opphavet til verbet *skulde*, som betyr både å skylde penger og å gi noen skylda. Er det tilfeldig? Og når vi ber Fader vår, ber vi om å få vår skyld (gjeld) forlatt, slik vi selv forlater våre skyldnere. Er det skyld eller gjeld vi ber om å bli fri fra?

Å skylde penger og å gi skylda kommer av samme ord

Tysk har ett ord for både skyld og gjeld: Schuld. Walter Benjamin pekte på tvetydigheten i 1921.

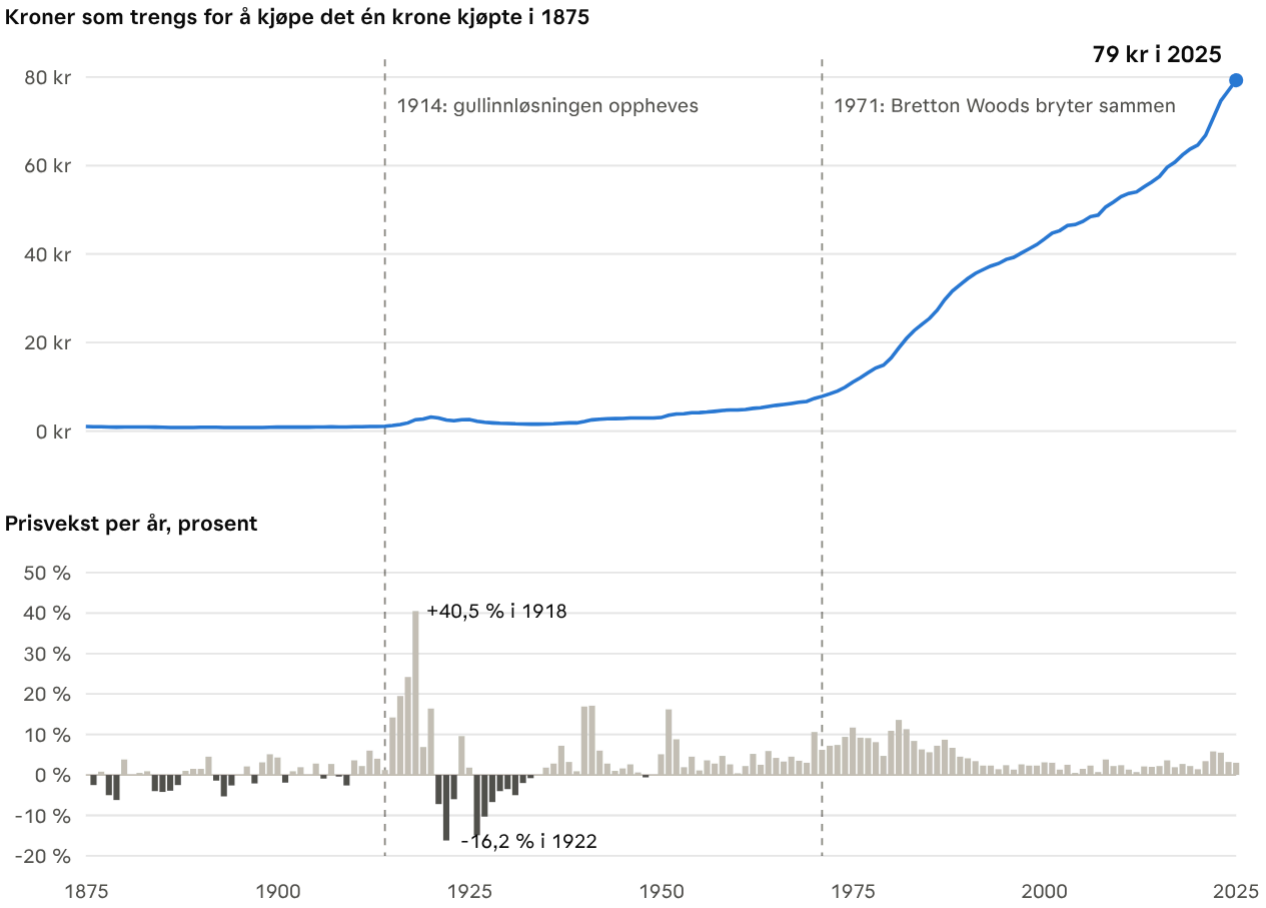
Ordet skuld · Nynorskordboka og Benjamin 1921

Og når gjeld faktisk ble slettet, skjedde det av godhet? På 1600-tallet f.Kr. kunngjorde kong Ammisaduqa av Babylon at lån av korn og sølv skulle slettes, «fordi kongen har opprettet rettferd i landet». Men i samme edikt står det at lån til handelsreiser, kompaniskap og forretninger ikke skulle røres: tavlen skulle ikke knuses. Skyldneren ble satt fri. Kreditten som drev handelen, sto. Var det barmhjertighet, eller en omstart som lot maskinen gå videre?

Mønsteret er ikke bundet til én tid, én kultur eller én religion. Islamsk bankvirksomhet skal etter sitt eget prinsipp være rentefri. Likevel fant en studie av bankene i Malaysia at islamsk bankvirksomhet i praksis ikke skiller seg mye fra vanlig bankvirksomhet, og at de islamske innskuddene følger renten på vanlige innskudd tett, av konkurransehensyn. Hva er det da som er forbudt: renten, eller ordet? Og hvor mange av våre egne ord virker på samme måte?

Og hva er en krone egentlig verdt? Kronen ble Norges eneste pengeenhet i 1875, bundet til gull. I nesten 40 år holdt den verdien. Så brøt første verdenskrig ut, og fra 5. august 1914 slapp Norges Bank plikten til å veksle sedler i gull. Det som kostet én krone i 1875, kostet rundt 79 kroner i 2025.

Kronen holdt verdien i nesten 40 år, så begynte den å smelte

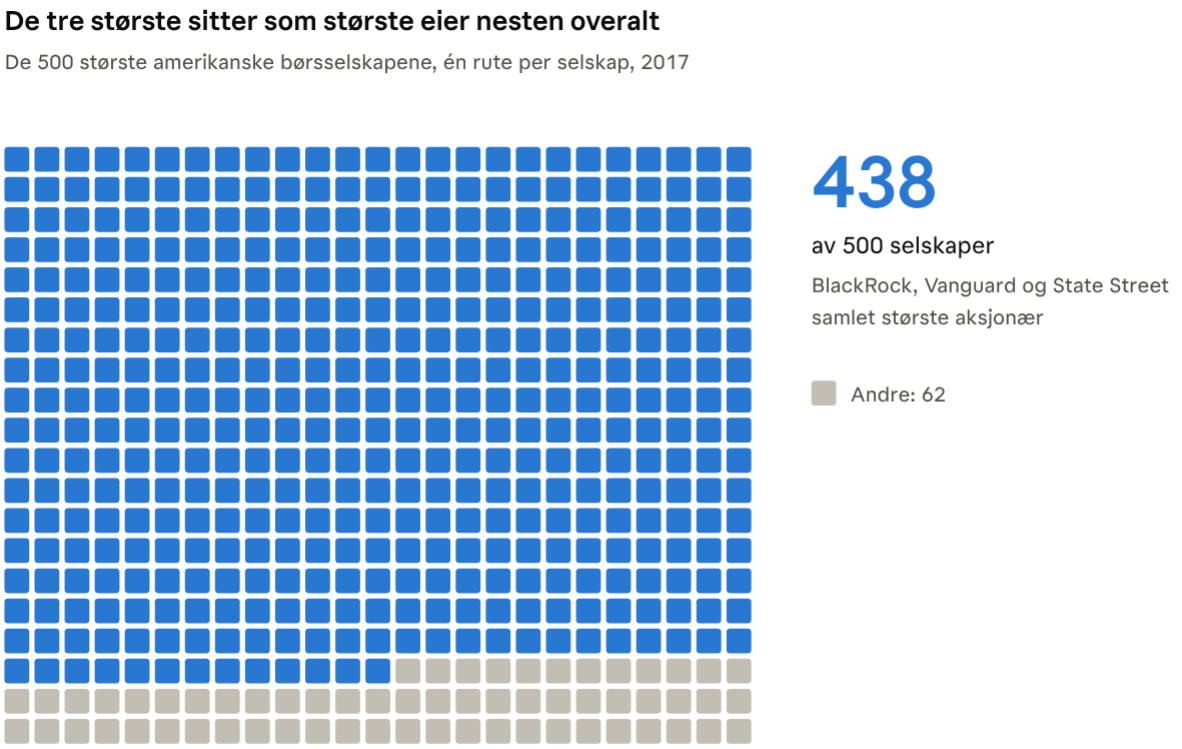
Konsumprisindeksen 1875–2015: Norges Bank og SSB (1998=100); 2016–2025: SSB, historisk serie (2025=100), lenket i 2015

Fra 1970 til 2025 ble prisene mer enn tidoblet. Ingen stemte over det. Hvem taper når pengene mister verdi: den som sparer, eller den som skylder?

Har denne religionen en moral, eller bare et regnskap? Ta BNP, tallet nasjoner lever og dør etter. En bilulykke øker BNP gjennom reparasjonene, sykehusregningene og advokathonorarene. En forelder som tar seg av et barn hjemme, tilfører ingenting. En stående skog teller som null; den samme skogen hugget ned og solgt regnes som vekst. Mannen bak USAs første offisielle beregninger av nasjonalinntekten, økonomen Simon Kuznets, advarte selv i rapporten til det amerikanske senatet i 1934: En nasjons velferd kan knapt utledes av et mål på nasjonalinntekten. Hvorfor ble advarselen glemt, mens tallet ble hellig?

Enhver religion har sine templer, og denne har tre: BlackRock, Vanguard og State Street. De forvalter andres kapital. Men hvor samles innflytelsen som følger med den? BlackRock alene forvaltet 15,5 billioner dollar ved utgangen av september 2026. Fordi disse selskapene følger hele markeder, ender de opp med å eie en bit av nesten alt. Forskere ved Universitetet i Amsterdam kartla eierskapet i en studie publisert i 2017. Til sammen

var de tre største aksjonær i 438 av de 500 selskapene i den amerikanske S&P 500-indeksen. Konkurrerende flyselskaper, konkurrerende banker og konkurrerende legemiddelgiganter har de samme eierne på begge sider av bordet.

Fichtner, Heemskerk og Garcia-Bernardo 2017, Business and Politics 19(2)

Hva skjer da med konkurransen? En studie i *Journal of Finance* fra 2018 fant at flybillettene på amerikanske ruter i gjennomsnitt var 3–7 prosent dyrere enn de ville vært med separate eiere. Senere forskning er uenig om hvor stor effekten er. Og før vi peker på Amerika: Statens pensjonsfond utland, Oljefondet, eier i snitt 1,5 prosent av alle børsnoterte selskaper i verden og er verdens største enkeltinvestor. Hvem av oss står egentlig utenfor tempelet?

Når moralen ble dyr

En stund snakket disse gigantene moralens språk: klimaløfter og samfunnsansvar. Et akronym dukket opp overalt: ESG. Så begynte det å koste. Amerikanske delstater trakk milliarder ut, delstatenes justisministre gikk til søksmål, og politikere krevde svar. 9. januar 2025 meldte BlackRock seg ut av sin klimaallianse, Net Zero Asset Managers. Fire dager senere stanset alliansen oppfølgingen av hva medlemmene faktisk gjorde. Og hvordan forklarte BlackRock utmeldingen? Medlemskapet hadde ikke endret hvordan kundenes penger ble forvaltet. Hva var da løftet verdt?

Legg merke til at begge sider brukte samme våpen. Den ene siden ville styre pengene mot klimaet, den andre trakk pengene ut i protest. Begge kjempet om moral med lønnsomhet som valuta. Religionen hvis eneste moral er lønnsomhet, hadde lært seg å snakke som en religion akkurat så lenge det lønte seg.

Spør systemet noen gang om noe er godt, eller bare om det er lønnsomt? Spør det hva slags mennesker og lokalsamfunn det skaper, eller bare om tallene peker oppover? Fordi nesten ingen gjenkjenner dette som en religion, er det nesten ingen som stiller spørsmål ved selve roten. Vi krangler om hvordan pengene skal fordeles. Hvor ofte spør vi hva pengene har gjort med oss?

Det er det første laget i operativsystemet. Det andre laget er vanskeligere å få øye på, fordi det lever inne i våre egne hoder.

Filteret i våre egne hoder

Ethvert samfunn har et sett med ting man er enige om ikke å tenke på. Vårt er intet unntak. Vi liker å tro at vi ser verden slik den faktisk er. Men gjør vi det? Eller ser vi den gjennom et filter, en felles samling moralske og politiske antagelser vi tok til oss lenge før vi var i stand til å stille spørsmål ved dem?

Filteret er behagelig. Det forteller oss hvem de gode er, og hvem de onde er. Det skjermer oss fra tanker som kunne ha kostet oss venner, jobb eller status. Allerede i 1974 beskrev den tyske forskeren Elisabeth Noelle-Neumann mekanismen. Hun kalte den taushetsspiralen: Den som tror han er i mindretall, tier av frykt for å bli stående alene. Og jo flere som tier, desto mer ser det ut som om alle er enige. Men filteret gjør oss også desorienterte, fordi visse spørsmål rett og slett slutter å bli stilt.

Det ubehagelige er at enhver stamme har sitt eget filter. Spør noen om uendelig økonomisk vekst er mulig på en begrenset klode, og se samtalen dø ut. Spør andre hva fallende fødselstall betyr for velferden vi har bygget, og se den samtalen stanse like brått. Spør om mer penger alltid gir bedre skoler, eller om markedet er en god målestokk for et menneskes verdi, og se hvem som plutselig skifter tema.

Hvilket av disse spørsmålene fikk deg til å stramme deg?

Du trenger ikke være enig i noe bestemt svar. Poenget er at når et spørsmål blir umulig å stille, forsvinner ikke problemet det peker på. Det fortsetter bare uforstyrret på utsiden av filteret. Hvor ofte snakker makt rettighetenes og representasjonens språk, og hvor ofte logistikkens, kapitalens, demografiens, teknologiens og tidens? Svaret begynner med en ubehagelig sannhet om struktur.

Struktur og organismen

Det ville vært enkelt å høre alt dette og konkludere med at struktur i seg selv er fienden, at mennesket endelig ville bli fritt om vi bare rev ned hierarkiene. Men stemmer det? En landsby på hundre mennesker kan drives på tillit og samtale. Kan en nasjon på over fem og en halv million det? Den trenger veier, domstoler, strømnett, forsyningskjeder, og noen som bestemmer hvor vannet skal ledes. I den målestokken er koordinering ikke et valg, men en forutsetning for at folk skal overleve.

Hvor stort kan et samfunn bli før det ikke lenger kan styre seg selv? Forskningen gir ikke noe tall. Statsviterne Robert Dahl og Edward Tufte konkluderte i 1973 med at ingen størrelse er best for både borgerens innflytelse og samfunnets evne til å løse de store oppgavene. Antropologen Robin Dunbar anslo at et menneske kan holde ved like rundt 150 stabile relasjoner, men også det tallet er omstridt. Det sterkeste svaret kom fra Elinor Ostrom. Hun spurte ikke hvor stort, men hvordan det er bygget. Samfunn som har forvaltet fellesressurser over generasjoner, er bygget i lag, der hvert lag beholder retten til å bestemme over sitt eget. Da går grensen for selvstyre kanskje ikke ved et folketall, men der det lokale laget mister den retten?

Tenk tilbake på cellene i kroppen din. Atomer danner molekyler, molekyler danner celler, celler danner organer og en hjerne, og hjerner danner et samfunn. På det nivået skjer det noe underlig: Samfunnet begynner å oppføre seg som en levende organisme i sin egen rett. Det har et minne, nemlig institusjonene og lovene. Det har et immunforsvar. Husker du taushetsspiralen? Det er slik samfunnet isolerer mennesker og ideer det oppfatter som trusler. Og det har overlevelsesinstinkter ingen enkeltperson har valgt.

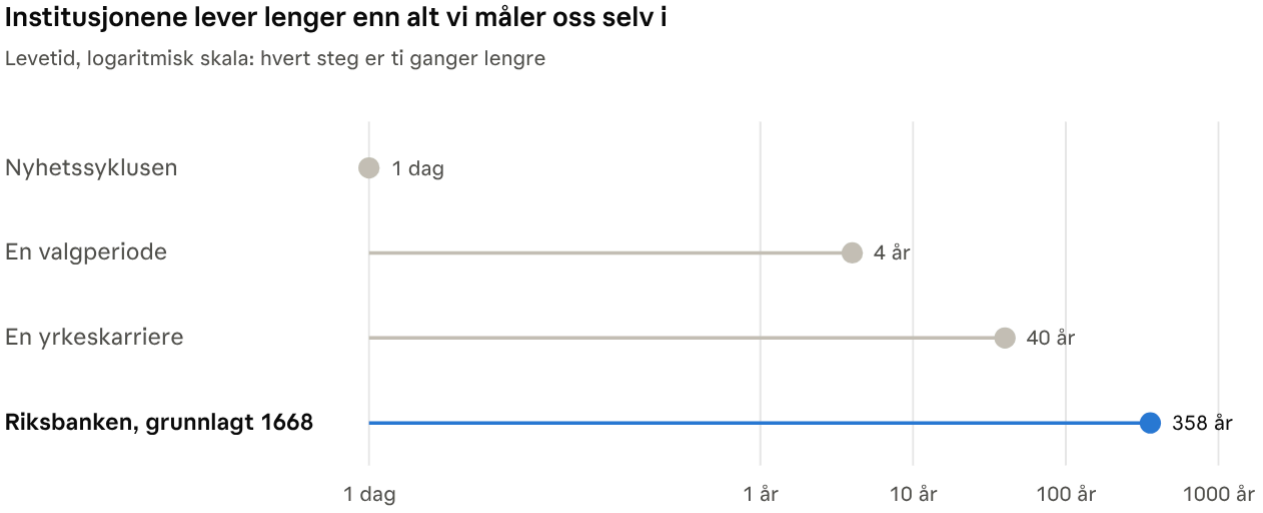
Bildet er ikke nytt, og det har en mørk historie. Totalitære regimer har brukt nettopp det: individet som celle, staten som kropp, og cellen skal ofre seg. Men allerede Herbert Spencer, som utviklet bildet i essayet «The Social Organism» i 1860, trakk et skille: Fellesskapet skal tjene delene, ikke delene fellesskapet. Hvem tjener hvem i vår organisme?

Så det egentlige spørsmålet var aldri om makt og struktur burde eksistere. De vil uansett finnes. Det virkelige spørsmålet er hva slags struktur vi har, hvem den er ansvarlig overfor, og hvilken retning den har. For å svare på det, må du skifte ut klokken du ser på.

Klokkene

De fleste av oss lever i øyeblikksbilder. Nyhetssyklusen varer en dag, feeden varer til neste tommelbevegelse, en valgperiode varer fire år, og til og med en hel yrkeskarriere spenner bare over fire tiår. Men hvor lenge lever de mektigste strukturene på jorden?

Sveriges Riksbank ble opprettet i 1668. Den har overlevd kongehus, kriger og dusinvis av regjeringer, og samtlige av deres opphetede debatter. Oljefondet er bygget for å tjene borgere som ennå ikke er født. Institusjoner, kapital, demografi og teknologi beveger seg på tidsskalaer lenger enn et menneskeliv.

Riksbanken 1668–2026 (riksbank.se); valgperiode og karriere som i teksten

Og her ligger asymmetrien. Hvis du tenker i uker mens kreftene rundt deg tenker i generasjoner, hvem er det da som styrer, og hvem er det som bare reagerer? Du vil merke hver eneste bølge, men aldri oppdage tidevannet. Mens vi krangler om ukens store forargelse, er dypere understrømmer allerede i ferd med å avgjøre formen på det neste århundret. Og i vår tid er det to av dem som teller mest: én som er tidevann, og én som er storm.

Tidevannet og stormen

Den første understrømmen er demografien, og den er tidevannet. I Japan har det dødd flere enn det er født hvert år siden 2007. Sør-Korea, som i 2023 hadde verdens laveste fødselstall, ligger fortsatt under ett barn per kvinne, selv etter to år med svak oppgang. I EU var medianalderen 1. januar 2025 nær 45 år, i Italia over 49. I Nigeria er den under 20. FN anslår at mer enn ett av fire mennesker på jorden vil bo i Afrika innen 2050. Hva vil et slikt skifte gjøre med verdens økonomi og den globale maktbalansen?

Og hvor godt kjenner vi egentlig vår egen befolkning? Er det fortsatt slik at innvandrere holder fødselstallene oppe? I 2025 hadde innvandrerkvinner i Norge for første gang lavere fruktbarhet enn landet samlet, 1,44 mot 1,48 barn per kvinne. Forskjellene mellom innvandrergruppene er store, og nedgangen skyldes i hovedsak at ukrainske kvinner fødte få barn. Hvor ofte bygges politikk, fra alle kanter, på et bilde av befolkningen som ikke lenger stemmer?

Den andre understrømmen er kunstig intelligens, og den er stormen. KI er ikke bare et nytt verktøy, som et litt bedre regneark. Den er en kraftmultiplikator. Hvem forsterker den? Dem som allerede kontrollerer dataene, regnekraften og institusjonene. Nesten ni av ti av de viktigste KI-modellene i 2024 kom fra næringslivet, ikke fra universitetene. Beslutninger som før tok komiteer måneder, kan i vår tid tas på sekunder. Påvirkning kan automatiseres i en skala intet propagandadepartement har kunnet drømme om. Og samtidig blir systemene mindre gjennomsiktige: Selskapenes åpenhet om hvordan modellene er laget, falt markant i 2025. Hva skjer med avstanden mellom dem som forstår systemene, og dem som bare kjenner virkningene på kroppen? Er ikke det et nytt latin, som bare de innvidde kan lese?

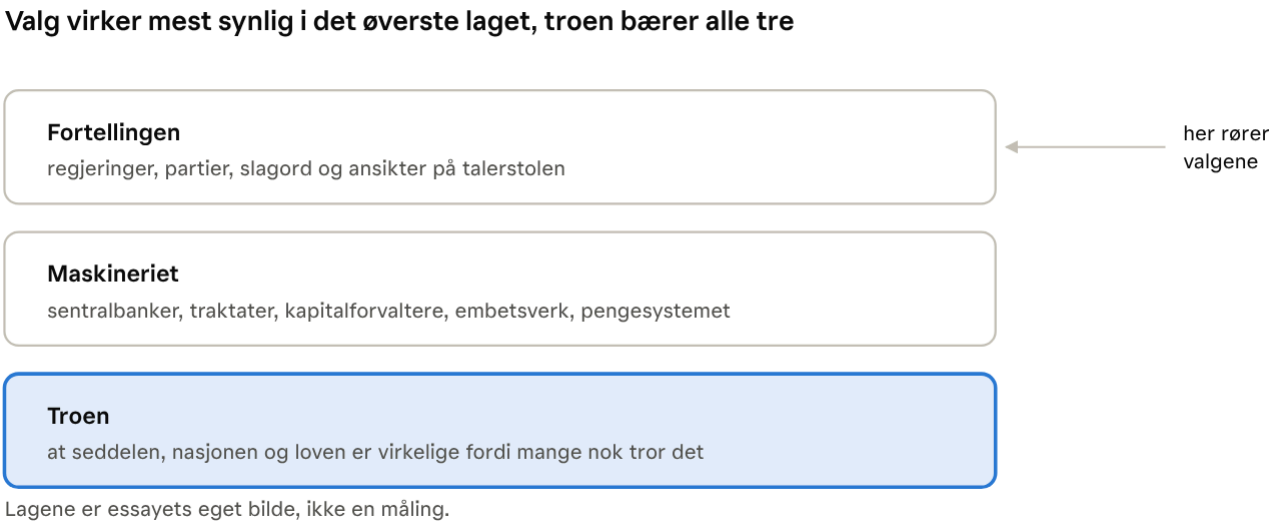
Sett de to kreftene sammen: en aldrende verdensbefolkning der tyngdepunktet flytter seg, og en teknologi som konsentrerer makt og kapasitet. Da er luksusen det er å tilpasse seg langsomt, borte.

Tro

Spillereglene skrives om, enten vi merker det eller ikke. La oss koble sammen trådene: fortellingen om demokratiet, pengenes religion, filteret i våre egne hoder, organismen og klokkene den styres etter. Still så det ene grunnleggende spørsmålet: Hva er det som egentlig holder alt dette sammen? Ikke maktbruk. Ikke lover. Ikke engang penger.

Tro.

Ta opp en seddel fra lommen. Det er bomullspapir og blekk. Norges Bank skriver selv at en ekte seddel skal se ut og kjennes verdt langt mer enn papiret den er trykket på. Men hvorfor er den det? Fordi millioner av mennesker tror at den er det. Historikeren Yuval Noah Harari har pekt på at nasjoner, selskaper, penger og lover fungerer på samme måte. Ingenting av dette finnes i naturen. Det finnes fordi mange nok sinn er enige om at det finnes. Selv ordet *kreditt* kommer av latin *credere*, å tro. Operativsystemet ble aldri skrevet i programkode. Det er skrevet i felles tro.

Operativsystemet i tre lag · essayets eget bilde

Og noe av det samme gjelder inni deg. Bestem deg for å kjøpe en bestemt bilmodell, og plutselig ser du den overalt. Har det kommet flere av den på veiene? Nei. Det som endret seg, var hva du la merke til. Forskerne kaller det frekvensillusjonen. Gi noen en sukkerpille og si at det er medisin, og noen vil oppleve mindre smerte, selv om effekten i studiene varierer fra stor til ingen. Det vi forventer, endrer hvordan vi opplever det som skjer.

Men her må vi skille. Håp er noe annet enn tro. Den som leverer en lottokupong, vet at sjansen er liten, og håper likevel. Håp er ærlig overfor seg selv. Og den som sier «jeg tror dette inntil noe bedre viser seg», navigerer ærlig i usikkerhet. Det farlige skjer i det øyeblikket troen ikke lenger kan korrigeres. Når virkeligheten banker på, og ingen åpner døren. For den som aldri har undersøkt grunnlaget for sin egen overbevisning, har ikke en tro. Han er eid av en.

Og hvem eier den? I middelalderens kirke kunne ikke bonden sjekke Guds vilje selv, fordi den ble uttalt på latin. Hvor mye bedre stiller den moderne velgeren, når markedets logikk er pakket inn i økonometriske modeller, og pasienten når diagnosen er kodet i fagspråk? De skriftlærde har byttet kappe, men har de byttet rolle? Hvis det vi tror, styrer hva vi legger merke til, og det vi legger merke til, styrer hva vi gjør, hvem er det da som bestemmer hva vi tror?

Hvem sitter ved roret

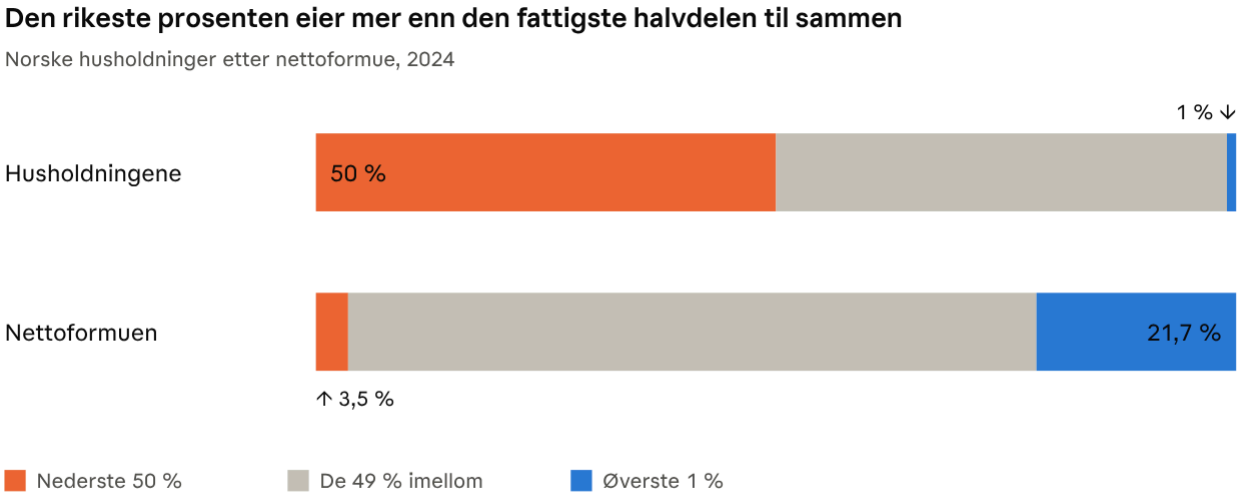
Er det rart at så mange krefter kjemper om å bestemme hva du skal tro? Selger reklamen deg et produkt, eller en følelse av at du ikke strekker til uten det? Og nyhetsfeeden: Når hver av oss får vår egen versjon av virkeligheten, hvor lenge kjenner vi da igjen den andre halvparten av landet som naboer?

Men den dypeste troen av dem alle er at du er maktesløs. Den trenger ingen å installere. Forskerne som oppdaget lært hjelpeløshet, konkluderte i 2016 med at de hadde tatt feil: Passivitet i møte med langvarig motgang er ikke noe vi lærer. Det er utgangspunktet. Det vi må lære, er at det vi gjør, virker. Hva skjer da med et menneske som aldri får oppleve det? Det trenger ingen å kontrollere. Det kontrollerer seg selv.

Ingen trengte å planlegge dette. Mønsteret forutsetter verken et hemmelig rom eller en overordnet plan. Så hvem har egentlig kontrollen? På et vis har vi alle det. Organismen styres av hva cellene tror på i fellesskap. Det er en form for sinn som ingen eier, satt sammen av milliarder av overbevisninger som trekker i samme retning uten at noen har valgt det.

Men noen celler sitter nærmere spakene enn andre. Mindre enn en halv prosent av amerikanerne går på tolv svært selektive private universiteter. Likevel har mer enn hver tiende toppsjef i de 500 største amerikanske selskapene, en firedel av senatorene, halvparten av Rhodes-stipendiatene og tre av fire høyesterettsdommere utnevnt i halvhundreåret før 2023 gått der. Og barn fra den rikeste prosenten har mer enn dobbelt så stor sjanse for å gå der som barn fra middelklassen med like gode resultater. De som sitter øverst, er ikke uten følelser. Men hva gjør avstand med evnen til å føle med mennesker du aldri møter? Amerikanske statsvitere har målt det: I nesten 1 800 saker over 20 år var vanlige borgeres selvstendige innflytelse på politikken nær null, når man tok hensyn til hva de økonomiske elitene og interessegruppene ville.

Og her hjemme? I 2024 eide den rikeste prosenten av husholdningene, rundt 26 000, 21,7 prosent av all nettoformue. Den fattigste halvdelen, 1,3 millioner husholdninger, eide 3,5 prosent.

SSB: «Hva er vanlig formue?», husholdningenes nettoformue 2024

Forskjellene har ikke alltid gått én vei. Den rikeste prosentens andel av inntektene falt fra 22 prosent i 1882 til 4 prosent i 1980, og var tilbake på 10 prosent i 2017. Hvem av de 26 000 og de 1,3 millionene sitter nærmest spakene?

Noen vil si at systemet løfter fram de verste blant oss. Kanskje. Men trenger det å gjøre det for å virke slik det gjør? De som sitter øverst i næringskjeden, er ikke nødvendigvis skurker. De drives av overbevisninger de har arvet, akkurat som resten av oss. Forskjellen er bare at deres tro sitter ved roret. Det finnes ingen enkel skurk å legge skylden på. Det er urovekkende, men også det mest håpefulle ved det hele. For hvor mange må endre overbevisning før resten følger etter? I forsøk har forskere sett at det kan holde med et mindretall på rundt en firedel. Og hvor starter et slikt mindretall, hvis ikke med deg?

Fire spørsmål

Møt derfor enhver overbevisning som et frø noen forsøker å plante i deg. Før du slipper det inn, still fire spørsmål. Hvem plantet dette? Hvem tjener på at jeg tror på det? Gjør det livet mitt større eller mindre? Og det viktigste: Kan jeg sjekke det selv?

Er det ikke slik at hvert imperium, hver religion og hver revolusjon begynte som en overbevisning, båret fram av noen få, helt til organismen selv skiftet form? Fremtiden er fremdeles under utforming.

Tenk deg derfor nøye om før du henfaller til tro. Burde den ikke ha blitt liggende igjen i middelalderen? Likevel, i en tid der nesten all kunnskap er et tastetrykk unna, hvor ofte sjekker vi før vi tror? Troen forsvant aldri. Den byttet bare kappe mot dress.

For min egen del er svaret enkelt. Jeg vil ikke gi noen overbevisning fritak fra undersøkelse, heller ikke mine egne. Jeg forholder meg til det jeg vet, og det jeg lurer på, finner jeg ut av.

Ingen av cellene dine stemte over hva du skulle ha til frokost. Men du er ikke en celle. Du kan spørre. Og fremtiden skal vel skrives i det vi kan etterprøve, i kunnskap og logikk, ikke i det noen ba oss tro?

Håkon Meidel Andersen, filosof, teknolog og forfatter

Kilder

1. Store norske leksikon: «EU-kampen», «EU-striden» og «EØS-avtalen». snl.no/EØS-avtalen og snl.no
2. U.S. Department of the Treasury: «Robert E. Rubin (1995–1999)». home.treasury.gov
3. U.S. Department of the Treasury: «Henry M. Paulson, Jr. (2006–2009)». home.treasury.gov

4. U.S. Department of the Treasury: «Steven T. Mnuchin (2017–2021)». home.treasury.gov
5. Walter Benjamin: «Kapitalismus als Religion» (1921), i *Gesammelte Schriften* bd. VI, red. Rolf Tiedemann og Hermann Schweppenhäuser, Suhrkamp 1985, s. 100–103.
6. Nynorskordboka: «skulde, skylde». ordbokene.no
7. Det Norske Bibelselskap: *Bibelen* (1930), Matteus 6,12: «og forlat oss vår skyld, som vi og forlater våre skyldnere».
8. Edikt fra kong Ammi-ṣaduqa av Babylon, §§ 4 og 8, i engelsk oversettelse: «because the king has established equity for the land, his tablet is broken» og «for a business journey, for partnership or a trading venture, his tablet shall not be broken». Raymond Westbrook: *Law in the Ancient World: Model Syllabus and Sources*, rev. 2005, nr. 110. Jf. J. J. Finkelstein: «The Edict of Ammiṣaduqa», i J. B. Pritchard (red.), *Ancient Near Eastern Texts*, 3. utg., Princeton University Press 1969, s. 526–528. arhiv.pf.uni-lj.si
9. Beng Soon Chong og Ming-Hua Liu: «Islamic banking: Interest-free or interest-based?», *Pacific-Basin Finance Journal* 17(1), 2009, s. 125–144. ideas.repec.org
10. Norges Bank: «1873–1875», Norges Banks historie. norges-bank.no
11. Norges Bank: «Pengenes funksjoner som byttemiddel, målestokk og verdioppbevarer, 1850–1920». norges-bank.no
12. Norges Bank: «1914–18 Første verdenskrig», Norges Banks historie. norges-bank.no
13. Norges Bank: «Tekstboks 7.3: Pengepolitiske regimer i Norge etter 1816». norges-bank.no
14. Norges Bank: «Chart 3 Consumer price index. Index. 1998 = 100» (kilder: SSB og Norges Bank), årstale 2016. norges-bank.no
15. Statistisk sentralbyrå: «Tabell 3: Konsumprisindeks, historisk serie fra 1920 (2025=100)», Statistikkbanken tabell 14709. Prisnivået 1875–2025 er beregnet ved å lenke kilde 14 og 15 i 2015. ssb.no
16. Simon Kuznets: *National Income, 1929–32*, Senate Document No. 124, 73d Congress, 2d Session, oversendt 4. januar 1934, s. 7. fraser.stlouisfed.org
17. Joseph E. Stiglitz, Amartya Sen og Jean-Paul Fitoussi: *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress: Reflections and Overview*, 2009, s. 13, 16 og 29. ncl.ac.uk
18. BlackRock, Form 8-K, Exhibit 99.1, 3. kvartal 2026 (14.10.2026). sec.gov
19. Jan Fichtner, Eelke M. Heemskerk og Javier Garcia-Bernardo: «Hidden power of the Big Three? Passive index funds, re-concentration of corporate ownership, and new financial risk», *Business and Politics* 19(2), 2017, s. 298–326, her s. 312. doi:10.1017/bap.2017.6
20. José Azar, Martin C. Schmalz og Isabel Tecu: «Anticompetitive Effects of Common Ownership», *Journal of Finance* 73(4), 2018, s. 1513–1565. doi:10.1111/jofi.12698

21. José Azar, Martin C. Schmalz og Isabel Tecu: «Anticompetitive Effects of Common Ownership», IESE Working Paper WP-1169-E (3–7 prosent). iese.edu
22. Patrick Dennis, Kristopher Gerardi og Carola Schenone: «Common Ownership Does Not Have Anticompetitive Effects in the Airline Industry», *Journal of Finance* 77(5), 2022, s. 2765–2798. doi:10.1111/jofi.13176
23. Norges Bank Investment Management: «Oljefondet, Statens pensjonsfond utland». nbim.no
24. Silla Brush, Saijel Kishan og Alastair Marsh, Bloomberg: «BlackRock Leaves Major Climate Group Amid Wall Street Exodus», 10.01.2025, gjengitt av Insurance Journal. insurancejournal.com
25. ESG Dive: «BlackRock, Vanguard, State Street sued by Texas, red states», 2.12.2024. esgdive.com
26. Net Zero Asset Managers initiative: «Update from the Net Zero Asset Managers initiative», 13.01.2025. netzeroassetmanagers.org
27. Elisabeth Noelle-Neumann: «The Spiral of Silence: A Theory of Public Opinion», *Journal of Communication* 24(2), 1974, s. 43–51. doi:10.1111/j.1460-2466.1974.tb00367.x
28. Statistisk sentralbyrå: «Befolkningen», 2. kvartal 2026. ssb.no
29. Robert A. Dahl og Edward R. Tufte: *Size and Democracy*, Stanford University Press, 1973, s. 137–145 (gjengitt etter Larsen 2002).
30. Patrik Lindenfors, Andreas Wartel og Johan Lind: «'Dunbar's number' deconstructed», *Biology Letters* 17(5), 2021, art. 20210158. doi:10.1098/rsbl.2021.0158
31. Elinor Ostrom: *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge University Press, 1990, tabell 3.1, s. 90.
32. Michael Cox, Gwen Arnold og Sergio Villamayor Tomás: «A Review of Design Principles for Community-based Natural Resource Management», *Ecology and Society* 15(4), 2010, art. 38. doi:10.5751/ES-03704-150438
33. Herbert Spencer: «The Social Organism», *Westminster Review*, januar 1860; her etter *The Man Versus the State, with Six Essays on Government, Society, and Freedom*, Liberty Fund. econlib.org
34. Sveriges Riksbank: «The Riksbank's 350th anniversary». riksbank.se
35. Nippon.com: Japans fødsels- og dødstall, etter helsedepartementet, 27.02.2026. nippon.com
36. Reuters, gjengitt av ThePrint: «South Korea's birthrate, the world's lowest, rises again», 25.02.2026. theprint.in
37. Eurostat: «Population structure and ageing», data 1.1.2025. ec.europa.eu
38. FN (UN DESA): *World Population Prospects 2024*, gjengitt av StatisticsTimes (Nigeria). statisticstimes.com

39. FNs økonomiske kommisjon for Afrika (UNECA): «As Africa's population crosses 1.5 billion…», 12.07.2024. uneca.org
40. Statistisk sentralbyrå: «Fruktbarheten fortsetter å øke», 12.03.2026. ssb.no
41. Stanford HAI: *AI Index Report 2025*, kap. 1 «Research and Development», s. 4. hai.stanford.edu
42. Alexander Wan, Kevin Klyman, Sayash Kapoor, Nestor Maslej, Shayne Longpre, Betty Xiong, Percy Liang og Rishi Bommasani: *The 2025 Foundation Model Transparency Index*, arXiv:2512.10169, 11.12.2025. arxiv.org
43. Norges Bank: «About the notes». norges-bank.no
44. Yuval Noah Harari: *Sapiens: A Brief History of Humankind* (2014; hebraisk original 2011), kap. 2 og 10.
45. Lex.dk: «kredit». lex.dk
46. Arnold Zwicky: «Just Between Dr. Language and I», *Language Log*, 7.8.2005. languagelog
47. Asbjørn Hróbjartsson og Peter C. Gøtzsche: «Placebo interventions for all clinical conditions», *Cochrane Database of Systematic Reviews* 2010, utg. 1, CD003974. doi:10.1002/14651858.CD003974.pub3
48. Steven F. Maier og Martin E. P. Seligman: «Learned helplessness at fifty: Insights from neuroscience», *Psychological Review* 123(4), 2016, s. 349–367. doi:10.1037/rev0000033
49. Raj Chetty, David J. Deming og John N. Friedman: «Diversifying Society's Leaders? The Determinants and Causal Effects of Admission to Highly Selective Private Colleges», NBER Working Paper 31492, juli 2023, s. 1. nber.org
50. Martin Gilens og Benjamin I. Page: «Testing Theories of American Politics: Elites, Interest Groups, and Average Citizens», *Perspectives on Politics* 12(3), 2014, s. 564–581. doi:10.1017/S1537592714001595
51. Statistisk sentralbyrå: «Hva er vanlig formue?», publisert 23.4.2024, oppdatert 12.2.2026. ssb.no
52. Rolf Aaberge, Anthony B. Atkinson og Jørgen Modalsli: «Estimating long-run income inequality from mixed tabular data: Empirical evidence from Norway, 1875–2017», *Journal of Public Economics* 187, 2020, art. 104196, doi:10.1016/j.jpubeco.2020.104196; tallene fra SSB Discussion Papers No. 928, mai 2020, s. 26. ssb.brage.unit.no
53. Damon Centola, Joshua Becker, Devon Brackbill og Andrea Baronchelli: «Experimental evidence for tipping points in social convention», *Science* 360(6393), 2018, s. 1116–1119. doi:10.1126/science.aas8827

RRP-FIL-26-002-D · DOI 10.5281/zenodo.[XXXXXXX] · utkast

© 2026 Håkon Meidel Andersen / RHYTHMOS Stiftelse for Menneskeheten (org.nr. 936 148 638) · www.rhythmos.eu · Lisens: CC BY 4.0